

Kur'ân Bağlamında Kelimelerin Morfolojik Yapılarının Anlama Etkisi

Yusuf KARATAŞ*

Kur'ân Bağlamında Kelimelerin Morfolojik Yapılarının Anlama Etkisi

Özet ► Bu çalışmada, kelimelerin morfolojik yapılarının metnin anlamına etkisi üzerinde durulmuştur. Günlük kullanımda kelimelerin yapılarından kaynaklanan anlam değerleri ve farklılıkları çok dikkat çekmemekle birlikte Kur'ân-ı Kerim bağlamında bu durumun farklı olduğu görülmektedir. Çalışmada bir metinde bazı çoğul yapılardan, isim-fiil tercihlerinden ve ismu'l-fâilin (ortacın) kullanım biçimlerinden kaynaklanan anlam farklılıkları Kur'ân bağlamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Morfolojik Anlam, Bağlam, İsmu'l-Fâil, Arapça Biçimbilgisi, Anlambilim

The Impact of Morphological Structures Belonging to The Words on The Meaning in Context of The Quran

Abstract ► This study focused on the impact of morphological structures belonging to the words on the meaning of the text. In spite of mean values and differences arising from the structure in daily use of the words have been attracted much attention, this situation is different in the context of the Quran. In this study meaning differences arising from plural forms, noun-verb preferences in a text and the use of ismu'l-fâil (participle) was evaluated in context of the Qur'an.

Keywords: Morphological Meaninging, Context, Participle, Arabic Morphology, Semantics

GİRİŞ

Okumak, alıcının metin karşısında yaptığı *düşünsel bir eylemdir*. Dar anlamda metnin şifresini çözmeye, geniş anlamda ise *metni yorumlama sürecidir*. Kendi bağlamı ve tutarlılığı içinde bir metinde sözcüklerin ya da cümlelerin bir arada bulunuşuyla oluşan anlamı keşfetmek için yapıların aralarındaki bağıntıyı gözlemlemek ve sözlük anlamların ötesinde bir anlam bulmak ve *anlamlandırmaktır*.¹ Tabii ki bir deyimini onu oluşturan sözcüklerin dışında bir anlamı varsa, metinlerin de onu oluşturan sözcüklerin temel anlam değeri dışında anlamı olabilir. Ancak sağlam bir okuma zemini oluşturmak için kelimelerin birincil/temel anlamlarını oluşturan temel olgular

* Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniv., İlahiyat Fak., Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-mail: ysfrktas@gmail.com

¹ Günay, V. Doğan, *Metin Bilgisi*, İstanbul: Multilingual, 2003, s. 9.

üzerinde çalışmaların yapılması yararlı olacaktır. Bunların başında ise kelime türetimi (الاشتقاق) olgusu gelir. Kelimelerin etimolojileri ve morfolojik yapılarının incelenmesi, yapıdan kaynaklanan anlamın belirlenmesine yönelik çalışmalar okuma zeminlerini sağlamlaştıracaktır. Zira anlam farklı olmasaydı yapı farklı olmazdı. Çünkü bir sığadan (yapıdan) başka bir sığaya geçiş, bir anlamdan başka bir anlama geçişin² olduğunu gösterir.

Genel olarak dil çalışmalarında özelden ise anlam odaklı çalışmalarda gözden kaçırılmaması gereken önemli bir nokta da kelimenin anlamının, onun geçtiği bağlamda aranması gerektiğidir. Bir kelimenin anlamı onun dildeki kullanımından ve kullanım biçiminden anlaşılır.³ Bu çerçevede dilin kullanımına vurgu yapanların başında Halil b. Ahmed [175h] olduğu da hatırlanmalıdır. *Anlam ancak ve ancak bir bağlamda var olabilir*⁴. Temel anlamın, birincil anlam olarak kabul edilen anlamın, ortaya çıktığı ya da çıkarıldığı bağlama kökbağlam adı verilmektedir.⁵ Temel anlamın bağlamı (kökbağlam) bir insanın yürümesini, nefes almasını vs. fark edememesi gibi çok benimsenmiş olmasından fark edilmiyor olabilir. Ancak her ifadenin (kelimenin, öbeğin, cümlecğin, cümlenin vb. kelime topluluklarının) ilk olarak kullanıldığı kökbağlam bulunmaktadır.⁶ Kökbağlamdan türetilen, dönüştürülen ve geliştirilen bağlam ise artbağlamdır. Bu bağlamdaki anlam ise artanlamdır.⁷ Zira anlamın bir bağlama dayalı olması kaçınılmazdır.

Bir metni anlama ve anlamlandırma sürecinde metin-içi bağlam yanısıra başvurulması gereken ikinci bağlam ise durum bağlamıdır. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim ile ilgili bir çalışma yapılacağı zaman ayetlerin indirildiği zaman dilimi ve o dönemki sosyo-kültürel ortam ve yaşanan olaylar göz önüne alınmalıdır. Ancak bu çalışmada kelimelerin morfolojik yapılarına ve anlamlarına odaklanılmış olmasından dolayı ağırlıklı olarak metin-içi bağlam göz önünde tutulmuştur.

Çalışmada farklı morfolojik yapılardan hareketle konunun ele alınması tercih edilmiştir.

² es-Sâmerrâî, Fâdil Sâlih, *Ma'ânî'l-Ebniyah fi'l-'Arabiyya (Ma'ânî'l-Ebniyah)*, 'Ammân: Dâr 'Ammâr, 2006, s. 6,

³ Omer Ahmed Muhtar, *İlmü'd-Delâle, el-Kâhire*, 1998, s. 68

⁴ Çakır, Cemal, *Anlamın Bağlam Açısından İncelenmesi: Kökanlambilim ve Artanlambilim (Kökanlambilim)*, GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, c. 24, S. 3, 2004, s. 248.

⁵ Çakır, *Kökanlambilim*, 248.

⁶ Çakır, *Kökanlambilim*, 248.

⁷ Çakır, *Kökanlambilim*, 248.

KUR'ÂN BAĞLAMINDA MORFOLOJİK YAPILAR VE ANLAM İLİŞKİSİ

Kur'ân Kerim'in dilinin, uslubunun, anlatım yapısının günlük kullanılan dilden farklı olduğu ortadır. İlim ehli açısından Kur'ân-ı Kerim'in anlatımının eşsiz olduğu konusunda fikir ayrılığı söz konusu değildir. Zira Kur'ân'ın anlatım biçimi Arapları şaşkına çevirmiş defarlarca kendilerine meydan okunduğu halde benzerini getirememişlerdir. Kur'ân önce Araplara sonra tüm insanlığa benzerini yapamayacakları konusunda meydan okumuştur.⁸ Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim'in mu'cize ve sözün zirvesi olduğuna inanılır. Bu bağlamda Kur'ân'ın i'câzına yönelik oldukça zengin bir literatür söz oluşmuştur. Ancak hemen belirtmek gerekirse bu çalışmanın konusu ne i'câzdır ne de bu konuda bir iddiası söz konusudur. Bu çalışmanın amacı metin bağlamında kelimelerin morfolojik yapılarıyla metne kazandırdıkları anlam boyutuna dikkat çekmektir.

Luğavî (dilsel) bir yaklaşımla Kur'ân-ı Kerim'in, her kelimesinin, her harfinin hatta her harekesinin hesabı yapılmış olup belli bir gayeye matuf edebî/sanatsal bir anlatıma sahip olduğunu⁹ söylemek rahatlıkla mümkündür. Yine Kur'ân metni, kelimelerin birbiriyle ilişkisi bakımından canlı bir organimazyaya benzetilmiştir. Kelimeler ise bir organizmadaki hücrelere benzetilmiş, nasıl ki tekrar eden ve birbirine benzeyen hücreler arasında işlevleri açısından bir farklılık ve çeşitlik söz konusu ise Kur'ân kelimeleri de bir taraftan tekrar ederken bir taraftan da kullanıldığı her yeni bağlamda, bağlamla örtüşen yeni kullanım ve anlam boyutlarıyla kendini gösterir.¹⁰

BAZI ÇOĞUL YAPILAR VE ANLAM İLİŞKİSİ

Arap dilinde çoğul kelime, az sayıdaki miktarın (3-10) temyizi (sayılan unsur), tekil kelime ise çok sayıdaki miktarın temyizi olarak kullanılmaktadır.¹¹ Örneğin (أَدَمٌ/adam), (أَدَمٌ/adamlar) kelimesinin kullanımı azlık ifade etmesi için «ثَلَاثَةٌ/üç adam», «أَرْبَعَةٌ/ dört adam» şeklinde; çoğul kelime kullanılırken «عَشْرُونَ/ yirmi adam» ifadesinde olduğu gibi çokluk ifade etmesi için tekil kelime kullanılmaktadır. «أَشْجَارٌ مَثْمَرَةٌ/meyva ağaçları (10'dan fazla)» ve «أَشْجَارٌ مَثْمَرَاتٌ/meyva ağaçları (10'dan az)» ifadelerinde görüldüğü üzere sayılarda olduğu gibi tekil kelimeyle niteleme çokluğa, çoğul kelimeyle niteleme azlığa delalet etmektedir. Yine tekil zamir çokluğa çoğul zamir azlığa delalet etmektedir.¹² «الرَّمَاحُ تَكْسَرَتْ»/mızraklar kırıldı

⁸ bkz. Hud (11)/13-14; Kehf (17)/88.

⁹ es-Sâmerrâî, Fâdil Sâlih, *et-Ta'bîru'l-Kur'ânî*, 'Ammân: Dâr 'Ammâr, 2006, s. 6.

¹⁰ Mahmûd, Mustafa, *el-Kur'ânu Kâ'inun Hayyun*, ts., s. 4.

¹¹ es-Sâmerrâî, *et-Ta'bîru'l-Kur'ânî*, s. 13.

¹² es-Sâmerrâî, *et-Ta'bîru'l-Kur'ânî*, 13.

(çokluk)», «الرماح تكسرن/ *mızraklar kırıldı* (azlık)» örneklerinden anlaşıldığı üzere tekil zamir çokluk, çoğul zamir azlık ifade etmektedir.

Bu çerçevede bakıldığında «ay/شهر; aylar (10'dan az); aylar/شهور (10'dan çok)» kelimesinin çoğullarıyla birlikte aşağıdaki ayetlerdeki kullanımı dikkat çekicidir.

﴿إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَطْلُمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ﴾

“Şüphesiz Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu, Allah'ın dosdoğru kanunudur. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin”¹³

Ayette “ayların sayısı” topluca ifade edilirken, “شهور” kullanılırken onikinin temyizi olarak “شهر” kelimesi kullanılmış ve ayların tamamına gönderilen zamir “ها” tekil zamiri iken “dört haram ay” “هُنَّ” çoğul zamir tercih edilmiştir.

﴿وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ﴾ “Hac (ayları), bilinen aylardır”¹⁴ ve ﴿الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٍ﴾ “ve (kurban için) belirlenen günlerde, Allah'ın ismini ansınlar”¹⁵ ayetlerinde sayılı ay ve günleri niteleyen “مَعْلُومَاتٍ” kelimesi çoğul gelmiştir.

Ayrıca burada belirtmek gerekirse nahivciler efulun «أَفْعُلُ», efulun «أَفْعَالُ», fi'latun «أَفْعَلَةٌ», efulatun «أَفْعَلَةٌ» gibi cem-u'l-kille (azlık ifade eden çoğul) yapılarına ek olarak düzenli çoğulun «الجمع السالم» hem müzekker/eril hem de müennes/dişil yapıyla azlık ifade ettiği görüşündedir.¹⁶

﴿أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٍ مَسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

“Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidyeye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.”¹⁷

¹³ Tevbe (9)/36.

¹⁴ Bakara (2)/197.

¹⁵ Hac (22)/28.

¹⁶ es-Sâmerrâî, Fâdil Sâlih, *Ma'âni'l-Ebniyah fi'l-'Arabiyya*, 'Ammân: Dâr 'Ammâr, 2006, s. 118, (*Ma'âni'l-Ebniyah*); el-'Ukberî [616h] Ebu'l-Bakâi Abdurrahmân b. el-Huseyn, *el-Lubâb fi 'ilali'l-Binâi ve'l-'Irâb*, thk. Abdulilâh Nebhân, Beyrut: Daru'l-Fikri'l-Mu'âsir, 1995, c. II, s.179

¹⁷ Bakara (2)/184.

Yukarıdaki ayette geçen “أَياماً معدودات/sayılı günler” ifadesi luğavî açıdan “معدودات/sayılı” çoğul sıfatıyla birlikte bir aylık bir süreden ziyâde en fazla 10 günlük bir süreyi kapsamaktadır. Bu ifadeyle Ramazan ayı orucunun kastedildiğini düşünen âlimler olduğu gibi aslında bu süreyle Ramazan ayı orucu farz kılınmadan önceki her ay tutulan 3 günlük orucun kastedildiğine işaret edilmiş ve bir ayın “sayılı günler” olarak ifade edilmediği vurgulanmıştır.¹⁸ Ancak et-Taberî [310h], tefsirinde bu sürenin Ramazan ayından başka bir süre kastedildiğine dair rivayetlere yer vermekle birlikte bu konuda bir delile dayanan bilgi olmadığından bu süreyle Ramazan ayının kastedildiği düşüncesinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁹ ez-Zemahşerî [538h], “معدودات” kelimesinin “موقتات بعد معلوم/belirli sayıda vakitler” ya da “قلائل/az sayıda” anlamında olduğunu belirtmekle yetinmiş Ramazan orucuyla ilişkisini kurmamıştır. Ancak ayetin devamında geçen “يُطَيِّقُونَ/güçü yetiyor” kelimesinden hareketle İslamiyetin ilk dönemlerinde oruca gücü yeten Müslümanların oruç tutmaya alışık olmadıkları için oruç yerine fide verme ruhsatlarının olduğuna değinmiştir.²⁰ İbn ‘Âşûr ise müfessirlerin çoğunun “أَياماً/günler” ifadesinden Ramazan ayını anladığına değinmiş ve “أَياماً/günler” cemû'l-kille (azlık ifadeden çoğul) yapısında olduğu halde Ramazan orucunu mükelleflerin gözünde kolay göstermek için azlık ifade eden çoğul yapıdaki “معدودات” sıfatıyla birlikte geldiğine yer vermiştir.²¹ Belirtmek gerekirse İbn ‘Âşûr tefsirinde de et-Taberî’de olduğu gibi “أَياماً/günler” kelimesiyle Ramazan ayının kastedildiğine dair ve Ramazandan önce Müslümanlara orucun farz kılındığı ‘Âşûra ve her ayın üç gününün kastedildiğine dair rivayetlere yer vermiştir.²² Ayetin devamında yer alan “أَطَاقَهُ/أَطَاقَهُ أَطَاقٌ/güçü yetti, yapabildi” şeklinde kullanılan “أَطَاقٌ” fiili “طَوَّقٌ” *gerdanlık, güç yetirme, muktedirlik ve takatin gücün son sınırı (kişinin zorlukla yapabileceğinin sınırı)* kökünden²³ geldiği, fiilin başındaki hemzenin “أَشْكِيْتُ /الرجل /adamın şikayetini giderdim” örneğinde olduğu gibi “السَّلْبُ/giderme, çekip alma” anlamı kazandırma ihtimali ve yine bahis konusu ayetin “فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ” “Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin” ayetiyle nesh

¹⁸ et-Taberî [310h], Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîl Âyi’l-Kur’ân (Câmi’u’l-Beyân)*, Thk. Muhammed Mahmud Şâkîr, Mektebu İbn Teymiye, el-Kâhire, ts., c. III, s. 413-417.

¹⁹ et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, III, 417.

²⁰ ez-Zemahşerî [538h], Mahmûd İbn ‘Omer, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki Gavâmizi’t-Tenzil ve Ayûni’l-Akâvil fi Vucûhi’t-Te’vîl (el-Keşşâf)*, thk. ‘Âdil Ahmed Abdu’l-Mevcûd ve diğ., er-Riyâd, 1998, c.I, s. 379-380.

²¹ İbn ‘Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Tefsîru’t-Tahrîr vet-Tenvîr (Tefsîru’t-Tahrîr)*, Tûnus: ed-Dâru’t-Tûnusiyye lî’n-Neşr., 1984, c. II, s. 161.

²² İbn ‘Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr*, II, 161-162.

²³ İbn Manzûr [711h], *Lisânu’l-‘Arab*, el-Kâhire: Dâru’l-Ma’ârif, ts., c. IV, s. 2724-2725.

edildiğine yönelik tartışmaların bulunduğu²⁴ dikkate alınarak değerlendirme yapıldığında “أياماً معدودات/sayılı günler” ifadesiyle Ramazan orucundan önceki bir oruca işaret olduğu ya da oruç ibadetinde tadrîcîlik olgusunun bulunduğu akla gelmektedir. Diğer yandan bu günlerden Ramazan orucunun kastedildiği düşünülse bile buradaki azlık çoğul yapısının bulunduğu ifadenin mükelleflerin gözünde orucu kolay gösterme ve oruç ibadetinin onun sevabının ecrinin karşısında hafif kaldığını vurgulama işlevi gördüğü belirtilmelidir.

İSİM VE FİİLİN KULLANIMI VE ANLAMA ETKİSİ

İsim, yinelenmeyi gerektirmeksizin bir şeyde bir niteliğin bulunduğunu ifade ederken fiil ise var olan bir niteliğin azar azar yinelenmesini gerektirir.²⁵ Başka bir deyişle isim subût ve süreklilik ifade eder, fiil ise bir yinelenme ve oluşa delalet eder. Örneğin;

“خالد يجتهد /Halit çalışkandır”, “خالد مجتهد” /Halit çalışıyor”

“هو يحفظ” /O ezberliyor” “هو حافظ” /O hafızdır”

“هو يكرم” /O ikram ediyor” “هو كريم” /O cömerttir”

Fiille isim arasındaki farklılığın en belirleyici unsuru, fiilin zamanla sınırlı olmasıdır. Zira mazi fiil geçmiş zamanla, muzari fiil, çoğunlukla şimdiki zaman ve gelecek zamanla mukayyedir. İsim ise bir zamanla mukayyed değil, daha genel, kapsamlı ve süreklidir.²⁶ Fiildeki yenilenme olgusu onun zamanla mukayyed olmasından kaynaklanmaktadır.²⁷

«زيد منطلق» “Zeyd gitmiştir” denildiğinde, yenilenme ve azar azar olma bildirimi olmadan “gitmişlik” niteliği, öznenin bir eylemi olarak ortaya konmuş olur. Bu cümlenin anlamı «زيد طويل» “Zeyd uzundur” «عمرٌ قصير» “Amr kısadır” cümlelerinin

²⁴ el-Alûsî [1270h], Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdullah el-Huseynî, *Ruhu'l-Ma'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve's-Seb'î'l-Mesânî (Ruhu'l-Ma'ânî)*, thk. Alî Abdu'l-Bârî 'Atiyye, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995, c. I, s. 456; el-Kahtânî, Sa'îd b. Ali b Vehb, *es-Siyâm fî'l-İslâm fî Dav'i'l-Kitâb ve's-Sunneh*, el-Kasab, 2010, s. 52, 369-376.

²⁵ el-Curcânî, Abdu'l-Kâhir, *Delâ'ilü'l-İcâz*, thk. M. Mahmûd Şâkir, el-Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî, 2004, s. 174.

²⁶ es-Sâmerrâî, *Ma'ânî'l-Ebniyah*, 9.

²⁷ el-Kazvîni [739h], el-Hatîb Celâleddîn Muhhammed b. 'Abdurrahmân, *el-İzâh fî'l-Ulûmi'l-Belâğa el-Ma'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bed'i (el-İzâh)*, thk. İbrâhîm Şemsuddîn, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003, s. 79; es-Sâmerrâî, *Ma'ânî'l-Ebniyah*, 9.

anlamı gibidir. Bu cümleler, uzunluk ve kısalığın yenilenmesi ve oluşuyla ilgili bilgi vermeden bu niteliklerin öznedede bulunuşunu, subûtonu ifade eder.

Fiil ise yenilenme ve oluşu ifade eder. «زَيْدٌ هَا هُوَ ذَا يَنْطَلِقُ» “İşte Zeyd gidiyor.” cümlesi ise “gitme” niteliğinin özne tarafından azar azar gerçekleştirildiğini ve yapıldığını ifade eder. Bu farklılık aşağıdaki beyitte daha belirgindir. Örneğin;

«لَا يَأْلَفُ الدَّرْهَمُ الْمَضْرُوبُ خِرْقَتَنَا *** لَكِنْ يَمُرُّ عَلَيْهَا وَهُوَ مَنْطَلِقُ»

“Basılmış sikke, bizim kesemizde durmaz ama geçerken uğrayıverir.”²⁸

﴿كَلْبُهُمْ بَاسِطٌ زِرَاعِيَهُ بِالْوَصِيدِ﴾ “köpekleri de eşikte ön ayaklarını uzatıp yatmaktadır”²⁹ ayetinde köpeğin durumu hakkında bilgilendirme işlevi kendini göstermektedir. Ancak «كَلْبُهُمْ بَيِّسُطُ ذِرَاعِيَهُ» “köpekleri de ön ayaklarını uzatmış yatıyor” ifadesinin ayetteki verilmek istenen anlamla aynı olmadığı açıktır. Çünkü fiil, bir vasfın zamana bağlı olarak yenilenmesini ve yapılmasını öngörürken isim ise sadece niteliğin varlığını öngörür. «كَلْبُهُمْ بَاسِطٌ» “köpleri uzatmış ... yatmaktadır.” «كَلْبُهُمْ وَاحِدٌ» “köpekleri tektir.” cümleleri arasında anlam değeri bakımından bir fark yoktur.³⁰ Zira isim yapısı, buldukları hal üzerindeki kalıcılığa işaret etmektedir.³¹

﴿هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَآئِي تُؤْفَكُونَ﴾ “Allah’tan başka hiç bir yaratıcı var mıdır ki göklerden ve yerden sizi rızıklandırırım? O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur.”³² «هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ رَازِقٍ لَكُمْ?» denilseydi anlam kast edilenden başka bir şey olurdu.³³ Fiil yapısı, fâilin (öznenin) fiille her an ilgili olduğunu gösterir. İsim yapısı ise her an fiille ilgili olduğuna ve yenilenme olgusuna delalet etmez. Rızıkın burada fiil olarak zikredilmesi Allah’ın (cc.) her an, an be an rızıklandığına delalet etmektedir.³⁴

﴿أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا الرِّحْمَنُ﴾ “Üstlerinde kanat çırparak (açıp yumarak) uçan kuşlara bakmazlar mı?”³⁵ ayetinde “يَقْبِضْنَ” fiili “صَافَاتٍ” ismine atfedilmiştir. ez-Zemahşeri, “قابضات” isminin yerine fiil tercih edilmesinin nedenini, yüzmede kol ve bacakları uzatmanın esas olduğu gibi uçmada da aslolanın

²⁸ el-Curcânî, *Delâ’ilu’l-İcâz*, 175.

²⁹ Kehf (18)/18.

³⁰ el-Curcânî, *Delâ’ilu’l-İcâz*, 175.

³¹ el-Alûsî, *Ruhu’l-Ma’ânî*, VII, 227.

³² Âl-i İmran (3)/35.

³³ el-Curcânî, *Delâ’ilu’l-İcâz*, 177.

³⁴ el-Alûsî, *Ruhu’l-Ma’ânî*, VII, 227.

³⁵ Mülk (67)/19.

kanatları açmak olmasına, kanatları yummanın ve kapatmanın ise kanatları açmaya yardımcı olması için geçici bir olgu olmasına bağlamıştır.³⁶ Buradaki yenilenme ve oluş bildiren fiil kullanımındaki incelik, kuşların uçuş doğasının gözetildiğine işaret etmektedir.

﴿وَإِذَا لَفُوا الصَّالِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلُّوا إِلَى شَيْطَانِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ﴾
 “Bir de müminlerle karşılaştıkları zaman: “-Biz de (sizin gibi) iman ettik” derler. Halbuki şeytanlarıyla (kendilerini aldatan dostlarıyla) yalnız başına kaldıkları zaman: “-Biz (dinde) sizinle beraberiz, biz ancak (müminlerle) istihza edicileriz.” derler.³⁷ Ayette müşriklerin sözlerinin inananlarla konuşurken fiil cümlesiyle, kendi dostlarıyla konuşurken sebâta ve devamlılığa delalet eden tekidli isim cümlesiyle verilmesi, isim ve fiilin metnin anlamının oluşumuna katkısını göstermek bakımından oldukça dikkat çekicidir. Burada bir yandan müşrikler dostlarıyla birlikte iken inananlarla alay ettiklerini vurgulayarak İslam-ı tanımadıklarını söylemektedirler. Diğer yandan ise inanalara “inandık” ifadesinden öte bir şey söyleyememeleri gönüllerinin buna elvermediğini ve içlerinde inandıklarını vurgulamak için uyarıcı bir motivasyon unsurunun bulunmadığını göstermektedir.³⁸

﴿لَئِن بَسَطْتُ إِلَيْكَ يَدِي لِأُقَاتِكَ﴾ “Yemin ederim ki, eğer beni öldürmek için elini bana uzatırsan, ben seni öldürmek için sana el uzatacak değilim.”³⁹ ayetinde şart cümlesinde fiil kullanılmış şartın cevabında ise ismu'l-fâil yapısında ve başında olumsuzluğu tekid eden (ب) edatıyla birlikte isim formunda kullanılmıştır. Ayetteki ifade farklılığı muhatabın (Habil'in), kardeşi (Kâbil'in) kendisini öldürmeye girişmesi karşısında böyle çirkin bir eyleme ne olursa olsun karşılık vermeyeceğini vurgulamak için olduğu görülmektedir.⁴⁰ Başka bir ifadeyle muhatab kendisinin bu vasfın ve ahlakın adamı olmadığını teyid etmektedir.⁴¹

﴿هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ صَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ * إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامًا﴾ (Ey Muhammed!) İbrahim'in seçkin misafirlerinin haberi sana geldi mi?, Hani onlar, İbrahim'in yanına varmışlar ve "Selâm olsun sana!" demişlerdi. O da "Size de selâm olsun." demişti.⁴² ayette geçen “سَلَامًا” kelimesi “سَلَامًا” kelimesi ise haberi (yüklemi) eksiltilmiş “سَلَامٌ عَلَيْكُمْ” isim cümlesinin muhtedası konumundadır. Bu farklılığın sebebi ise hem

³⁶ ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, VI, 175; es-Sâmerrâî, *Ma'ânî'l-Ebniyah*, 11-12.

³⁷ Bakara (2)/14.

³⁸ ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, I, 184; es-Sâmerrâî, *et-Ta'biru'l-Kur'ânî*, 26.

³⁹ Mâide (5)/28.

⁴⁰ ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, II, 225.

⁴¹ es-Sâmerrâî, *Ma'ânî'l-Ebniyah*, 12-13.

⁴² Zariyat (51)/24-25.

İbrahim (as.)'ın selamındaki sebata delâlet ettiği hem de misafirlerinin selamına daha güzel bir karşılık vermesinin göstergesi olarak görülmüştür.⁴³

İsim ve fiil arasındaki farklılıkların yanısıra bir ismin sözdizimi (nahiv) açısından kullanımına bağlı olarak metne yüklediği anlamlar arasında belirgin farklılıklar söz konusudur.⁴⁴ Bu konuda el-Curcânî'nin verdiği örnekleri⁴⁵ inceleyip üzerinde durmak yararlı olacaktır.

“زيد منطلق / Zeyd gitmektedir” ifadesi *gitme* eyleminin ne Zeyd ne de Amr tarafından gerçekleştirildiğini bilmeyen biriyle konuşurken kullanılabilir.

“زيد المنطلق / Zeyd giden kişidir (başkası değil)” ifadesi muhatap *gitme* eyleminin biri tarafından gerçekleştirildiğini bilir ancak kimin tarafından gerçekleştirildiğini bilmediğinde ve gidenin Zeyd'den başkası olmadığında bu üslup kullanılır. Dolayısıyla haber (yüklem) “زيد منطلق” ifadesinde olduğu gibi nekra geldiğinde “زيد منطلق / Zeyd ve Amr gitmektedir” şeklinde atıf yapabilirken “زيد المنطلق” ifadesinde *gitme* durumu bir kişiye tahsis edildiği için atıf yapılamaz.

“زيد هو المنطلق / Zeyd (işte o) giden kişidir (başkası değil)” ifadesi ise başkasının değil Zeyd'in giden kişi olduğunu vurgulamak için kullanılabilir.

“المنطلق زيد / Giden kişi Zeyd'dir” ifadesinde yüklem Zeyd'dir. Giden bir kişi var ve giden kişinin kim olduğunu uzaktan bilmiyorsun ve yanındaki kişi sana gidenin Zeyd olduğunu haber vermek istediğinde ise bu üslup kullanılabilir.

“منطلق زيد / Gitmiştir Zeyd” ifadesinde ise *gitme* durumunun öznenin önüne geçtiği ve bu duruma önem atfedildiği görülür.⁴⁶

İSMU'L-FÂİL YAPISI VE METNE KAZANDIRDIĞI ANLAMLAR

İsim subûta delâlet etmektedir. Ancak subûta delâlet noktasında isimler arasında dereceler söz konusudur. İsmu'l-fâil, el-mubâlağa ve es-sıfat'ul-muşebbehe yapılarından farklıdır. Başta el-Ferrâ olmak üzere, Kufe ekolu nahivcileri ismu'l-fâili fiil olarak

⁴³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 615; ed-Dervîş, Muhyiddîn, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerim ve Beyânuhu (İ'râbu'l-Kur'ân)*, Daru'l-İbn Kesîr, Dimeşk, 1999, c.7, s. 292-293; el-Kazvînî, *el-İzâh*, 87.

⁴⁴ el-Curcânî, *Delâ'ilü'l-İcâz*, 177-178.

⁴⁵ bkz. el-Curcânî, *Delâ'ilü'l-İcâz*, ss. 177-186.

⁴⁶ el-Curcânî, *Delâ'ilü'l-İcâz*, 106.

değerlendirmişlerdir.⁴⁷ Ancak ismu'l-fâil, fiil ile sıfat-ı muşebbehe arasında bir yere sahiptir. İsmu'l-fâil eylemi yaparı nitelemeye ve bir işe, oluşa delalet etmek üzere fiilden türetilmiştir. Fiil, zamani fark etmeksizin yenilenmeye ve oluşa delâlet ederken ismu'l-fâil yapısı, fiilden daha devamlı ve kalıcı bir delâlete sahiptir. Ama sıfat-ı muşebbehenin subûtuna ulaşamaz.⁴⁸ Bir anlamda ismu'l-fâil, fiile kıyasla subûta delâlet ettiği sıfat-ı muşebbehe ile kıyaslandığında ise bir oluşa delâlet ettiği söylenebilir.

İsmu'l-fâil, yalnız bir işe, oluşa ve o işi gerçekleştirene delâlet eden türemiş isimdir.⁴⁹ Oluş anlamıyla birlikte fiili yapana delâlet etmesi için fiilden türetilmiş isim şeklinde de tanımlanmıştır.⁵⁰

(فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ) “Belki sana vahyolunanlardan bir kısmını göz ardı edeceksin ve o yüzden göğsün daralacak.”⁵¹ ayetinde geçen (ضَائِقٌ) yerine (ضَيْقٌ) kelimesinin kullanılmamasının gerekçesi olarak bahsi geçen darlığın/sıkıntının geçici bir durum olması söylenebilir. Zira Resulullâh (sav) gönlü en ferah olan kişidir.⁵²

(مَيِّتٌ) ve (مَائِتٌ) kelimeleri arasındaki farklılık da subût ve oluşa ilgilidir. “مَيِّتٌ” kelimesi “زيد مائت” gibi kalıcı bir niteliğe işaret ederken “مَائِتٌ” kelimesi ise “زيد مائت / Zeyd yarın ölecek” cümlesinde olduğu gibi bir oluş vasfına delâlet etmektedir.⁵³ Zira Arapların ölmemiş birine «إنك ميت عن قليل ومائت» “az sonra ölmüş olacaksın, ölüyorsun” derken ölmüş birine «هذا مائت» “bu ölüyor” demediği bilinmektedir.⁵⁴

İsmu'l-Fâilin Delâleti

“Anlam ancak bir bağlamda var olabilir” ilkesinden hareketle bir kelimenin delâleti ancak bağlamından ve kullanımından anlaşılabilir. İsmu'l-fâil fiil gibi lazımlı (geçişsiz) ve muteaddi (geçişli) olabilmektedir.⁵⁵ «مسافر الرجلان؟» “İki adam gidiyor

⁴⁷ el-Ferrâ [207h], Ebu Zekerriya Yahya b. Ziyâd, *Ma'âni'l-Kur'ân*, Beyrut: 'Âlamu'l-Kutub, 1983 c. II; s. 43, 79, 222; es-Sâmerrâî, *Ma'âni'l-Ebniyah*, 41.

⁴⁸ es-Sâmerrâî, *Ma'âni'l-Ebniyah*, 41.

⁴⁹ Hasan, Abbâs, *en-Nahvu'l-Vâfi*, el-Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1974, c. III, s. 238.

⁵⁰ el-Esterabâzî [686h], Muhammed İbn'ul-Hasan Rızayü'd-Dîn, *Şerhu'r-Razî ala'l-Kafiye*, thk. Yûsuf Hasan Omer, C. I-IV, Bingâzi, 1996, c. III, s. 413.

⁵¹ Hud (II)/12.

⁵² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 186; el-Esterabâzî, *Şerhu'r-Razî*, III, 414; es-Sâmerrâî, *Ma'âni'l-Ebniyah*, 42.

⁵³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 304.

⁵⁴ el-Ferrâ, *Ma'âni'l-Kur'ân*, II; 232; es-Sâmerrâî, *Ma'âni'l-Ebniyah*, 43.

⁵⁵ Hasan, Abbâs, *en-Nahvu'l-Vâfi*, III, 246.

mu?” geçişsiz kullanılmış, “أضاربُ محمودَ أخاك؟/Muhammed kardeşini dövüyor mu?” cümlesinde ise geçişli kullanılarak nesne almıştır.⁵⁶

İsmu'l-fâilin lamu't-ta'rif (belirlilik takısı) ya da mefûlün bih (nesne) alıp alması metindeki delâletini etkilemektedir.⁵⁷ İsmu'l-fâil belirlilik takısı almadığında mefûlün bihi nasb etmesi (nesne alması) için iki şart öne sürülmüştür.⁵⁸

Birincisi, bulunduğu cümlenin olumsuz ya da soru cümlesi olması, ya da ismu'l-fâilin sıfat, hâl (durum zarfı), musned (yüklem) olması ya da nida edatından sonra gelmesi gerekir. İsmu'l-fâilin bu altı unsura dayalı olmasını öngören bu şarta itimad şartı adı verilmiştir.⁵⁹

İkincisi ise şimdiki zamana ya da gelecek zamana delâlet etmesi gerekir.⁶⁰

“هو ضاربٌ سعداً الآن أو غداً/O Sa'di ya şimdi dövüyor ya da yarın dövcek”

Yine belirlilik takısı yokken ismu'l-fâilin, sadece ref ameli (geçişsiz kullanımı) için ise birinci şart yeterli görülmüştür. “أحاضرُ الرجالُ أمس؟/adamlar dün geldi mi?”

İsmu'l-fâil belirlilik takısı aldığında her durumda amel edebilmektedir. “هو المكرمُ هو المكرمُ/O kardeşine dün ikramda bulundu ya da yarın ikram edecek”⁶¹

ez-Zemahşeri ise ismu'l-fâilin amel etmesi için şimdiki zamana ya da gelecek zamana delâletinin gerektiğini öngörmüştür. Bu açıdan, ne “زيدٌ ضاربٌ عمراً أمس” cümlesinin, ne de “وحشيٌّ قاتلٌ حمزة يوم أُخْدِ” cümlesinin doğru olacağını vurgulamıştır. Zira geçmiş zamana delâlet tamlamayla ifade edilebilmektedir. Ancak (كَلْبُهُمْ بِاسِطٍ) “köpekleri ön ayaklarını uzatıp yatmaktaydı”⁶² ayetinde olduğu gibi şimdiki zamanın hikayesi olursa ya da belirlilik takısı almışsa amel edebilir.⁶³

İsmu'l-fâilin bir ismi nasb etmesi tamamen şimdiki zaman ve gelecek zamana delâlet ederken bir isme muzaf olması durumunda ise geçmiş zamana delâlet edebildiği gibi şimdiki zamana ve gelecek zamana delâlet etmektedir.⁶⁴ İsmu'l-fail muzaf

⁵⁶ es-Sâmerrâî, Fâdil Sâlih, *Ma'ânî'n-Nahv*, el-Kahire: Şeriketu'l-Âtik, 2003, c. III, s. 147.

⁵⁷ Hasan, Abbâs, *en-Nahvu'l-Vâfi*, III, 246.

⁵⁸ es-Sâmerrâî, *Ma'ânî'n-Nahv*, III, 147.

⁵⁹ Hasan, Abbâs, *en-Nahvu'l-Vâfi*, III, 247-251.

⁶⁰ es-Sâmerrâî, *Ma'ânî'n-Nahv*, III, 147; Hasan, Abbâs, *en-Nahvu'l-Vâfi*, III, 247.

⁶¹ es-Sâmerrâî, *Ma'ânî'n-Nahv*, III, 147; Hasan, Abbâs, *en-Nahvu'l-Vâfi*, III, 254.

⁶² Kehf (18)/18.

⁶³ İbn Yaîş, IV, 99.

⁶⁴ es-Sâmerrâî, Fâdil Sâlih, *Ma'ânî'n-Nahv*, III, 150.

olarak kullanıldığında oluşa mı yoksa işi gerçekleştiren zâta mı delâlet ettiği bağlama ve ismu'l-fâilin kullanımına bağlıdır. Nasb olgusu (ismu'l-fâilin fiil gibi meful bih alması) oluşa delâlet etmektedir. Zira tamlama ismin özelliğidir. Örneğin; “ هذا سائقٌ /Bu arabayı sürüyor” ifadesi “يسوقها” anlamında iken “ هذا سائقُ السيارة /Bu arabanın şoförüdür” ifadesinde arabayı süren kişi kastedilmektedir. Yine “ خرج حارسٌ / هذا حارسٌ المدرسة /Okulun bekçisi çıktı” derken “bekleyen kişi” kastedilirken “ هذا حارسٌ المدرسة /Bu okulu bekliyor” ifadesiyle “bekleme” iş ve oluşu kastedilmektedir.⁶⁵

1. Geçmiş Zamana Delâleti

İsmu'l-fâil bir isme muzaf olduğunda geçmiş zamana delâlet edebilmektedir. ﴿قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِي اللَّهِ تَكْفُرُ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ لِيَوْمِكُمْ هَٰذَا﴾ “Peygamberleri dedi ki: “Gökleri ve yeri yaratmış olan Allah hakkında şüphe mi var?”⁶⁶ ayetinde yer alan “فاطر” ismu'l-fâil yapısı “فطر” mazi/geçmiş zaman anlamında kullanılmıştır. Geçmiş zamana delâlet eden mazi fiille ismu'l-fâil arasındaki farklılık ise ismu'l-fâil geçmişte bir vasfın sübutuna ve devamlılığına delâlet ederken mazi fiil ise geçmişteki bir oluşa delâlet eder.⁶⁷

2. Şimdiki Zamana Delâleti

Sıbeveyh, ismu'l-fâilin muzari fiil anlamı verilmesi için tenvinli ve nekra olması gerektiği görüşündedir. “ هذا ضاربٌ زيداً غداً /Bu Zeydi yarın dövecek” cümlesinin anlamını “ هذا يضربُ زيداً غداً” cümlesinin anlamı gibidir. Şimdiki zamana delâleti açısından “ هذا يضربُ زيداً الساعة /Bu Zeydi şuan dövüyor” cümlesi “ هذا يضربُ زيداً الساعة” cümlesinin benzeridir.⁶⁸ Örneklerde görüldüğü gibi ismu'l-fâilin şimdiki zaman mı yoksa gelecek zamana mı delâleti ettiği ise cümledeki karînelere bağlıdır. Cümlede bir karîne bulunmadığında bağlam belirleyicidir.

﴿فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ﴾ “Öyle ise sen de dini Allah'a has kılarak O'na kulluk et.”⁶⁹ ayetinde yer alan ismu'l-fâilin şimdiki zaman ifade ettiği⁷⁰ bağlam incelendiğinde görülebilmektedir.

﴿فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكَرَةِ مُعْرِضِينَ﴾ “Böyle iken onlara ne oluyor da, öğütten yüz çeviriyorlar?”⁷¹ ayetinde yer alan “معرضين” kelimesinin şimdiki zaman delâlet eden ismu'l-

⁶⁵ es-Sâmerrâî, *Ma'ânî'n-Nahv*, III, 151.

⁶⁶ İbrâhim (14)/10.

⁶⁷ es-Sâmerrâî, *Ma'ânî'l-Ebniyah*, 44.

⁶⁸ Sıbeveyh [180h], 'Amr b. 'Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, thk. Abdu's-Selam Muhammed Harun, el-Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 2006, c. I, s. 164.

⁶⁹ Zümer (39)/2.

⁷⁰ es-Sâmerrâî, *Ma'ânî'n-Nahv*, III, 147.

⁷¹ Mudessir (74)/49.

fail yapıları arasındadır.⁷² Kelimenin soru cümlesinde hal (durum zarfı)⁷³ konumunda olması ve ayetin bağlamı bunu pekiştirmektedir.

3. Gelecek Zamana Delâleti

﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾ "Hani, Rabbin meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti."⁷⁴ ayetinde geçen "جاعلٌ" ismu'l-fâil yapısı gelecek zamana delâlet etmektedir. İsmu'l-fâil ile muzari fiil arasındaki farklılık ise ismu'l-fâil, bir işin sanki öznenin niteliği olarak tamamlanıp subût bulunduğunu gösterir.⁷⁵ Fiil kullanımında ismu'l-failde olduğu gibi subût delaleti bulunmaz.

﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ﴾ "Hani Rabbin meleklere, "Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım." demişti."⁷⁶ ayetinde geçen ismu'l-fail yapısı hem bağlam açısından bakıldığında hem de tenvinli gelmiş olmasından dolayı gelecek zamana delâlet etmektedir.⁷⁷

İsmu'l-fâil tenvinli olduğunda delâleti şimdiki zaman ve gelecek zamanla kesin ve sınırlı iken bir isme muzaf olduğunda ise delâleti şimdiki zaman, gelecek zaman ya da geçmiş zaman olabilmektedir.⁷⁸

el-Ferrâ, ﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾ "Her canlı ölümü tadacaktır."⁷⁹ ayetinde geçen ismu'l-fâilin "ذائقةٌ" şeklinde tenvinli ve "الموت" isminin nasp halinde olsaydı yine doğru olacağını belirtmiştir. Zira Araplar çoğunlukla gelecek zaman delâleti için ismu'l-fâilin tenvinli olmasını ve bir ismi nasb etmesini tercih etmekte ve geçmiş zaman delâleti için ise ismu'l-fâili neredeyse tamlama dışında kullanmamaktadır. "أنا صائتُ يومَ الخميس/Perşembe günü oruç olacağım" şeklindeki bir kullanım geleceğe delâlet ederken "أنا صائتُ يومَ الخميس/Perşembe günü oruçtum" ifadesi geçmişe delâlet etmektedir.⁸⁰

⁷² es-Sâmerrâî, *Ma'ânî'l-Ebniyah*, 45.

⁷³ Sâfi, Mahmûd, el-Cedvel fi l'râbi'l-Kur'ân ve Sarfihî ve Beyânihi (el-Cedvel), Dimeşk: Dâru'r-Reşid, 1995, c. XV, s. 163.

⁷⁴ Bakara (2)/30.

⁷⁵ es-Sâmerrâî, *Ma'ânî'l-Ebniyah*, 45.

⁷⁶ Hicr (15)/28.

⁷⁷ es-Sâmerrâî, *Ma'ânî'n-Nahv*, III, 147.

⁷⁸ es-Sâmerrâî, *Ma'ânî'l-Ebniyah*, 50.

⁷⁹ Enbiya (21)/35.

⁸⁰ el-Ferrâ, *Ma'ânî'l-Kur'ân*, II, 202.

4. Süreklilik Delâleti

﴿إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذَلِكُمْ اللَّهُ فَالِقُ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ ﴿٥٦﴾ فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ﴾

“Şüphesiz Allah, taneyi ve çekirdeği yarıp filizlendirendir. ölüden diriye çıkarır. Diriden de ölüyü çıkarandır. İşte budur Allah! Peki (O'ndan) nasıl çevriliyorsunuz? O, karanlığı yarıp sabahı çıkarandır. Geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı da ince birer hesap ölçüsü kıldı. Bütün bunlar mutlak güç sahibinin, hakkıyla bilenin takdiridir (ölçüp biçmesidir).”⁸¹ ayetinde geçen “فالِق” ismu'l-fâil yapısının süreklilik ifade ettiği belirtilmiştir. Zira Allah'ın (cc.) taneyi ve çekirdeği yarıp çıkarması, karanlığı yarıp sabahı çıkarması sürekli olan bir durumdur.⁸² Ayrıca kelimenin tamlama halinde kullanılması ise Allah'ın (cc.) bir vasfına delâlet etmektedir. Ayette ismu'l-fâil yapısından hemen sonra «يُخْرِجُ» fiilin kullanımını, ölüden diriye çıkartmak ve muhatabın zihninde bunu canlandırmak için olduğunu⁸³ düşünmek mümkündür. Ayetin devamında gelen «مُخْرِجُ» “ölü” kelimesine muzaf olması ve «يُخْرِجُ» fiilin “diri/canlı” kelimesiyle kullanımındaki farklılık, “canlı” en belirgin özelliğinin yinelenme ve hareketlilik olmasından fiille kullanımının, “ölü”nün sönüklük ve sükûn durumunda olmasından isim yapısının tercih edilmesine bağlı olabilir.⁸⁴ «يُخْرِجُ» ile başlayan cümlesi isti'naf beyânî (açıklayıcı yeni bir cümle)⁸⁵ olarak değerlendirildiğinde Allah'ın (cc.) taneyi ve çekirdeği yarıp filizlendirme vasfının hemen sonrasında gelen bir fiil yapısıyla zihinde canlandırılarak açıklandığı düşünülebilir. Yine ismu'l-fâil yapısından hemen sonra «جعل» mazi (geçmiş zaman) fiilinin kullanılması ise geceye sükûn vasfının yüklenmesinin, güneşin ve ayın hesap ölçüsü olarak takdir edilip artık bunlarda yineleme olmamasına⁸⁶ dayandırılabilir.

5. Subûta Delâleti:

İsmu'l-fâilin subût ifade etmesi noktasında sıfat-ı muşebbeh'den farkı yoktur. “جاحظ العينين / *patlak gözli*”, “واسع الفم / *geniş ağızlı*” “بارز الجبين / *açık alınlı*” ifadelerinde görüldüğü gibi ismu'l-fâil, sıfat-ı muşebbehe gibi subûta delâlet etmektedir.⁸⁷ “شامخ

⁸¹ Enam (6)/95-96.

⁸² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 377; es-Sâmerrâî, *Ma'ânî'l-Ebniyah*, 44.

⁸³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 375;

⁸⁴ es-Sâmerrâî, *et-Ta'biru'l-Kur'ânî*, 41.

⁸⁵ Sâfi, *el-Cedvel*, IV, 227.

⁸⁶ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, IV, 101.

⁸⁷ es-Sâmerrâî, *Ma'ânî'l-Ebniyah*, 45.

الأنف/*kibirli*”, “عالي القامة/*uzun boylu*” ifadelerinde olduğu gibi subût ve devamlılık kastıyla ismu'l-fâil fâiline (öznesine) muzaf olduğunda sıfat-ı müşebbehe delâleti söz konusudur.⁸⁸

﴿هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ﴾ “*Bu tath, susuzluğu giderici, içimi güzeldir.*”⁸⁹ ayetteki “سائغ” ismu'l-fâil yapısı, sıfat-ı müşebbehe yapıları gibi niteleme özelliği taşımakta ve subût ifade etmektedir. Zaten cümlede öge olarak üçüncü sıfat işlevi görmektedir.⁹⁰

6. İlgî (النسب) Delâleti

İsmu'l-fâil bir şeye aitlik ve bir şeyle ilgili olma anlamı verebilmektedir. “الرمح /mızraklı” “رامح /mızraklı”; “درع /zırh” “دارع /zırhlı”; “فرس /at” “اتلي /atlı” ifadelerinde görüldüğü üzere bazı kelimeler ismu'l-fâil yapısıyla nisbet delâleti kazanmaktadır.⁹¹ Başka bir ifadeyle bir şeye sahip olma anlamı varsa bu durum “فاعل” yapısıyla ifade edilebilmektedir. “رجل صاحب فرس /*at sahibi adam*” ifadesi “رجل فارس /*at sahibi adam*” anlamındadır.⁹² Dolayısıyla “دارع /zırh sahibi, zırhlı” kelimesinin “درع /zırhlı” kelimesiyle aynı olguyu ifade ettiği gibi “حائض /adet gören” “ذات حَيْض /adet görme özelliğine sahip kadın” kastedildiği için fiil gibi müennes (dişil) yapılmamıştır. Zira fiil “هند ذهبت /*Hind gitti*” cümlesinde olduğu gibi dişil yapılıdır. Burada dikkat çeken husus dişil varlıklara has sıfatların kullanımında dişillik alameti kapalı “te” (ة)nin kullanılmadığıdır. “مريض /emziren” kelimesi “ذات رضاع /emzirme özelliğine sahip” anlamındadır. Bu kelimenin fiil gibi bir oluşa delâlet etmesi için “مريض بعد قليل /*biraz sonra emzirecek*” şeklinde dişillik alameti (ة) ile kullanılır.⁹³

Bu bağlamda “يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ” “*O (saate) ulaştığımız gün, emziren her kadın emzirdiği çocuğu unuttur gider*”⁹⁴ ayetinde (مريض) kelimesinin yerine (مريض) kelimesinin kullanımı kıyamet ânının dehşetini ifade etmek için seçilmiştir. Zira (مريض) kelimesi kadının çocuğunu emziren olmasını ifade ederken (مريض) kelimesi ise o an için emzirmiyor olsa da bir kadının emzirme vasfına delâlet etmektedir.⁹⁵

⁸⁸ Hasan, Abbâs, *en-Nahvu'l-Vâfi*, III, 266.

⁸⁹ Fatır (35)/12.

⁹⁰ ed-Dervîş, *İrâbu'l-Kur'ân*, VI, 273.

⁹¹ es-Sâmerrâî, *Ma'âni'l-Ebniyah*, 46.

⁹² el-Mubberred [285h], Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Muktadab*, thk. Muhammed Abdu'l-Halîk 'Udayma, el-Kâhire, 1994, c. III, s.161.

⁹³ Sibeveyh, *el-Kitâb*, III, 383-384.

⁹⁴ Hac (22)/2.

⁹⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 174.

ez-Zemahşeri, {السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ} “*O günle gök (bile) yarılr, Allah’ın va’di gerçekleşir.*”⁹⁶ Ayetteki “منفطر/yarılır” kelimesinin “ذات انفطار/parılma, parılanma özelliğine sahip” anlamı taşımasıyla göğü nitelediği görüşündedir.⁹⁷ Zira ayette geçen “منفطر” kelimesinin “مرضع/emzirme özelliği olan” kelimesine benzediği, “منفطرة” kelimesinin ise “مُرْضِعَةٌ/emzirmekte olan” kelimesi gibi bir iş ve oluşa delâlet ettiği öngörülmüştür.⁹⁸ “السَّمَاءُ/gökyüzü” kelimesinin bu bağlamda “سقف/tavan, çatı” anlamında olmasından eril/müzekker olduğu görüşü de ileri sürülmüştür.⁹⁹ el-Ferrâ ise “السَّمَاء” kelimesinin hem eril/müzekker hem de dişil kullanımı olduğunu burada eril yapıda geldiğini belirtmekle yetinmiştir.¹⁰⁰ Ancak ayette yaygın olarak dişil bir kullanımı olan ismin haberin (yüklemnin) eril tercih edilmesini niteleme özelliğine bağlanması önemli olmalıdır.

{جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ} “*şiddetli bir fırtına yakalar gemiyi ve dalgalar her yandan kuşatır onları.*”¹⁰¹ ayetindeki “عَاصِفٌ/şiddetli” kelimesiyle {وَلَسَلَّيْمَانَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِي بِأَمْرِهِ} “*o şiddetle rüzgarı Süleyman’ın buyruğuna (Biz verdik)*”¹⁰² ayetinde geçen “عَاصِفَةٌ/şiddetle esen” kelimesi arasındaki farklılık şöyle değerlendirilebilir. “ريح” çoğunlukla dişil kabul edilmekle birlikte eril olabileceğinden hareketle ilk ayetteki eril kullanım olağan bir sıfat olarak görülmüş, ikinci ayette ise “ريح” isminin yaygın dişil kullanımına bağlı dişil hâl (durum zarfı) olarak kullanıldığı belirtilmiştir.¹⁰³ Bu açıdan bakılırsa ilk ayette geçen “ريح” isminin bir bağlamda aynı anda âmili konumundaki “جاءت” fiili açısından dişil kullanımından, sıfatı bakımından eril kullanımından bahsetmek anlamlı değildir. Ancak İbn Yaîş ilk ayetteki kullanımın “امرأة طالق/boşanmış kadın” örneğinde olduğu gibi “عاصف” eril kullanımın rüzgarın bir vasfı/niteliği olmasına bağlamıştır. Zira bir ismin fiile benzemesi durumunda eril dişil ayrımı gerekirken fiile benzemediği (fiil gibi bir oluşa delâlet etmediği) zaman isim mensubiyet ifade etmektedir.¹⁰⁴

⁹⁶ Muzemmil (73)/18.

⁹⁷ ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, VI, 247.

⁹⁸ Sibeveyh, *el-Kitâb*, II, 47.

⁹⁹ ed-Dervîş, *’İrâbu’l-Kur’ân*, VIII, 116; ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, VI, 247.

¹⁰⁰ el-Ferrâ, *Ma’âni’l-Kur’ân*, III, 199.

¹⁰¹ Yunus (10)/12.

¹⁰² Enbiya (21)/81.

¹⁰³ ed-Dervîş, *’İrâbu’l-Kur’ân*, III, 318, V, 59.

¹⁰⁴ İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufasssal*, III, 371; es-Sâmerrâi, *Ma’âni’l-Ebniyah*, 49.

SONUÇ

Kelimenin yapısındaki fazlalık, anlamda artışa, yapı ve bağlam farklılıkları b anlamdaki bir farklılıklarına işaret etmektedir. Bir metindeki kelime tercihleri anlamın ve anlamlandırmanın küçük ama temel ve çekirdek unsurlarını oluşturduğu görülmektedir.

Kur'ân-ı Kerim bağlamında bazı çoğul yapıların bağlama uygun olarak azlığa delâlet edecek şekilde kullanıldığının görülmesi oldukça dikkat çekicidir.

İsim subût ve süreklilik ifade ederken fiil ise bir yenilenme ve oluşa delâlet etmektedir. Bu açıdan metinde isim yerine fiil, fiil yerine isim kullanımı anlamın bozulmasına sebep olacaktır.

Kur'ân-ı Kerim bağlamında isim-fiil kullanımı örneklerle incelendiğinde kelime tercihlerinin morfolojik anlam ve bağlamsal anlam açısından son derece isabetli ve kastedilen anlamla örtüştüğü gözlenmiştir.

Yine ismu'l-fâilin yapısının metin içindeki kullanımına ve bağlama bağlı olarak geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve süreklilik, ilgi vb. delâletlere sahip olduğu görülür.

Çalışmada farklı morfolojik yapıların yanısıra belli bir morfolojik yapının farklı bağlamlarda metnin anlamını belirlemede önemli bir işleve sahip olduğu gözlenmiştir.

KAYNAKÇA

- el-'Ukberî [616h] Ebu'l-Bakâi Abdurrahmân b. el-Huseyn, *el-Lubâb fi 'İlali'l-Binâi ve'l-İ'râb*, c. I-II, thk. Abdulilâh Nebhân, Beyrut: Daru'l-Fikri'l-Mu'âsir, 1995.
- el-Alûsî [1270h], Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdullah el-Huseynî, *Ruhu'l-Ma'ânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve's-Seb'î'l-Mesânî*, c. I-XVI, thk. Alî Abdu'l-Bârî 'Atiyye, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995.
- Çakır, Cemal, "Anlamın Bağlam Açısından İncelenmesi: Kökanlambilim ve Artanlambilim", *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 24, S. 3, 2004, s. 245-255.
- el-Curcânî [471h], Abdu'l-Kâhir, *Delâ'ilu'l-İcâz*, thk. M. Mahmûd Şâkir, el-Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî, 2004.
- ed-Dervîş, Muhyiddîn, *İ'râbu'l-Kur'ânî'l-Kerim ve Beyânuhu*, c. I-IX, Dimeşk: Daru'l-İbn Kesîr, 1999.
- el-Esterabâzî [686h], Muhammed İbn'ul-Hasan Rıyayud-Dîn, *Şerhu'r-Razî ala'l-Kafiye*, thk. Yûsuf Hasan Omer, c. I-IV, Bingâzi, 1996.
- el-Ferrâ [207h], Ebu Zekerıyya Yahya b. Ziyâd, *Ma'ânî'l-Kur'ân*, C. I-III, Beyrut: 'Âlamu'l-Kutub, 1983.
- Günay, V. Doğan, *Metin Bilgisi*, Multilingual, İstanbul, 2003.
- Hasan, Abbâs, *en-Nahvu'l-Vâfi*, c. I-IV, el-Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1974.
- İbn 'Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr vet-Tenvîr*, c. I-XXX, Tûnus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Manzûr [711h], *Lisânu'l-Ârab*, c. I-VI, el-Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- İbn Yaîş el-Mûsulî [643h], Muvaffaku'd-Dîn Ebî'l-Bakâi Yaîş b. 'Âli, *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî*, c. I-VI, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- el-Kahtânî, Sa'îd b. Ali b Vehb, *es-Siyâm fi'l-İslâm fi Dav'i'l-Kitâb ve's-Sunneh*, el-Kasab, 2010.
- el-Kazvîni [739h], el-Hatîb Celâleddîn Muhammed b. 'Abdurrahmân, *el-İzâh fi'l-'Ulûmi'l-Belâğa el-Ma'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bed'î*, thk. İbrâhîm Şemsuddîn, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003
- Mahmûd, Mustafa, el-Kur'ânu Kâ'inun Hayyun, ts.
- el-Muberrred [285h], Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Muktadab*, c. I-IV, thk. Muhammed Abdu'l-Halîk 'Udayma, el-Kâhire, 1994.
- Sâfi, Mahmud, *el-Cedvel fi İ'râbi'l-Kur'ân ve Sarfihi veBeyânihî*, c. I-XVI, Dimeşk: Dâru'r-Reşîd, 1995.
- Sîbeveyh [180h], 'Amr b. 'Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, c. I-V, thk. Abdu's-Selam Muhammed Harun, el-Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 2006.
- es-Sâmerrâî, Fâdil Sâlih, *et-Ta'bîru'l-Kur'ânî*, 'Ammân: Dâr 'Ammâr, 2006.
- es-Sâmerrâî, Fâdil Sâlih, *Ma'ânî'n-Nahv*, c. I-IV, el-Kahire: Şeriketu'l-'Âtik, 2003.
- es-Sâmerrâî, Fâdil Sâlih, *Ma'ânî'l-Ebniyah fi'l-'Arabbîya*, 'Ammân: Dâr 'Ammâr, 2006.
- et-Taberî [310h], Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîl Âyi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Mahmud Şâkîr, c. I-XVI, el-Kâhire: Mektebu İbn Teymiye, ts.

ez-Zemahşerî [538h], Mahmûd İbn 'Omer, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil ve Ayûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vîl*, c. I-VI, thk. 'Âdil Ahmed Abddu'l-Mevcûd ve diğ., er-Riyâd, 1998.